

В. О. Зенгва

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Метафізичний вимір героя М. Хвильового

Зенгва В. О. Метафізичний вимір героя М. Хвильового. У статті досліджується метафізична структура героя М. Хвильового як представника модерної моделі людини. Здійснено спробу проаналізувати інтертекстуальні та автотекстуальні перегуки, основні мотиви прози письменника виявити природу метафізичного добра та зла, характерної для його світобачення.

Ключові слова: *герой, метафізична модель особистості, мотив.*

Зенгва В. А. Метафизическое измерение героя Н. Хвильевого. В статье рассматривается метафизическая структура героя Н. Хвильевого как представителя современной модели человека. Совершено попытку проанализировать интертекстуальные и автотекстуальные переключки, основные мотивы прозы писателя и выявить природу метафизического добра и зла, характерную для его мировоззрения.

Ключевые слова: *герой, метафизическая модель личности, мотив.*

Zengwa V. A. The metaphysical projection of M. Khvylevoy's hero. The metaphysical structure of the M. Khvylevoy's hero as a representative of modern model of human is studied in the article. There was made an attempt to analyze the intertextual and autotextual connections, the main motives of the writer's prose and find out the nature of metaphysical good and evil, which are typical for his outlook.

Key words: *hero, metaphysical model of the human, motive.*

Особистість, представлена в прозовій спадщині М. Хвильового, складна, багатогранна і не може бути прочитана буквально та інтерпретована однозначно без суттєвого збіднення її різноманітних семантичних граней. Нашими попередниками в сфері дослідження творчості письменника було розглянуто його героя в історичному, психологічному, естетичному, соціальному, морально-етичному та ін. аспектах [1; 2; 5; 11; 12]. На сьогодні недостатньо розвинутим є аналіз художньої антропології прози М. Хвильового на метафізичному рівні. Ця проблема для творчості письменника є достатньо актуальною, адже не можна заперечувати, що однією із сфер зацікавлення М. Хвильового є «...метафізичний вимір людини, усі парадоксальні особливості її існування із найглибших основ життя взагалі» [3:122].

М. Хвильовий представив у своєму доробку людину не лише як конкретного індивіда в конкретній історичній ситуації, він торкнувся вічних, «проклятих» питань буття, що завжди цікавили і будуть цікавити людство, незалежно від епохи, політичної та економічної ситуації, державної ідеології тощо. Мабуть, найгострішою метафізичною проблемою, що означена письменником у його творчості, є проблема боротьби та взаємодії доб-

ра і зла в людській натурі. Попередник Ф. Ніцше в царині «переоцінки всіх цінностей» А. Шопенгауер класифікував існування зла в світі як необхідний поштовх до філософського осмислення особистістю свого існування: «...зло, страждання і смерть – те, що класифікує і возвеличує філософське здивування: не тільки те, що світ існує, але, більшою мірою те, що він такий недосконалий, є punctum prurienti...». [13]. Ф. Ніцше як філософ, що стояв біля витоків переосмислення людиною ХХ століття її метафізичної сутності, стверджував: «З людиною відбувається те саме, що і з деревом. Чим більше вона прагне вгору, до світла, тим глибше занурюються її корені в землю, вниз, в темряву і глибину, – до зла» [7]. Російський дослідник І. Євlamp'єв, пишучи про переорієнтацію метафізичної антропології на межі ХІХ і першої половини ХХ ст., підкреслює корінні зміни в сприйнятті людиною світу і самої себе: «Людина існує як відносно і як емпіричне створіння тільки тому, що ... «становлення абсолютного» в ній ніколи не завершується, але одночасно вона існує як емпірична особистість, як образ Абсолюту в світі... Людина – це... втілене протиріччя, обумовлене парадоксальним характером тієї «неповно-

цінної» абсолютної основи, яка становить її суть...» [4].

Якщо говорити про центрального героя М. Хвильового, то він не може змиритися з недосконалістю світу та людської природи. Ця особистість уже не здатна повернутися до сприйняття метафізичної причини свого буття як зовнішньої всепоглинаючої сили, але усвідомлює і неможливість реалізації себе як Абсолюту. З іншого боку, лише Абсолют як вимір буття може задовольнити безкомпромісну революційну натуру людини, змодельованої в прозі письменника. Її центральною проблемою принципова відмова від своєї суперечливої сутності, а метою, що послідовно зазнає фіаско на усіх рівнях, є знищення своїх непослідовностей, зведення себе до єдиного знаменника.

Квінтесенція метафізики М. Хвильового, що більшою чи меншою мірою присутня в усій його прозі, міститься в одному з найвідоміших творів письменника – «Я (Романтиці)». Тут здійснено спробу змалювати Особистість-Абсолют, яка намагається свідомо позбутися добра як емпіричної та метафізичної сутності. На наш погляд, у новелі цілковито відсутній будь-який зовнішній фактор впливу на центрального персонажа: і доктор Тагабат, і дегенерат, і убивство Матері – не тільки частини його розколотої психіки, вони існують з відома і дозволу Я, більше того, саме Я викликає їх з глибин свого несвідомого і підсвідомого. Виникає цілком закономірне питання: чому Я – особистість, безумовно, освічена, схильна до рефлексивних настроїв – породжує зло, навіщо йому створювати «чорний трибунал» як модель свого універсуму? Можлива відповідь така: М. Хвильовий як письменник, що, безперечно, рухався в руслі європейського модернізму, усвідомлював неповноцінність добра як системи координат оцінювання людини. Адже модернізм як культурно-філософське явище виріс на розумінні того, що відмовитись від зла як метафізичної категорії значить каструвати людину, погодитись на одностороннє, неповне уявлення про неї. «Необхідність зла і гріха закладені... в саму основу світу, в його... онтологічну природу... зло є також... трагічний шлях людини, доля вільного, досвід, який також може збагатити людину, вивести її на вищий щабель...» [8:425]. Саме спробою відповіді на героїв «старої» епохи, що ненавмисно перемогли зло в собі, героїв з одностороннім «добрим» метафізичним началом стало Я Хвильового в його стремління стати реалізувати світ як «чорний трибунал». Революція, війна, атаки

супротивника, розстріли є не причиною, а навпаки наслідком його світосприйняття, означенням його психіки.

Слід підкреслити одну важливу деталь: хаос, морок, жорстокість існують для Я заради прекрасної «доброї» мети – щастя усіх людей, «загірної комуни».

Але раптом переді мною постала загірна даль. Тоді мені знову до болю хотілося впасти на коліна і молитовно дивитися на волохатий силует чорного трибуналу комуни [10:228].

Іншими словами, зло, доведене до Абсолюту – чорний трибунал, на думку Я, має передувати абсолютному добру – «загірній далі». Зло знищує недосконалий світ – і погане, і гарне в ньому, відкриваючи дорогу для світу досконалого. У цьому контексті важко не згадати відомі слова Ф. Ніцше: «У людині важливо те, що вона міст, а не мета: в людині можна любити тільки те, що вона переходить і загибель... Швидше я раджу тікати від ближнього і любити дальнього» [7].

У «Вальдшнепах» можна виділити епізод, який інтертекстуально перегукується з висловом німецького філософа. Дмитрій згадує про любов до дальнього і, розвиваючи цю думку, стверджує, що насправді необхідно плекати в собі ненависть до недосконалого ближнього, нищити його як прикру перешкоду на шляху до «загірної комуни», шкідливий непотрібний елемент. У цьому випадку герой М. Хвильового позиціонує себе не як людину і не як надлюдину в ніцшеанському значенні, а як убивцю людини, даючи самому собі право не лише на знищення «винних», а й на убивство невинних. Слід виділити один нюанс: людину герой М. Хвильового знищує не заради надлюдини, як це мало б відбуватися за теорією Ф. Ніцше, а заради над країни – ілюзорного ідеального світу, де мешкають абсолютно безликі створіння – люди майбутнього. В «Арабесках» читаємо:

Я бачу: ідуть квакери – не ті, XVII, а ці сповідники світла, горожани щасливої країни (виділення наше – З. В.) [10:215].

Необхідно маркувати семантичні акценти цієї фрази: не самі сповідники світла є щасливими, а щасливою є та країна, в якій вони живуть. Цей наголос найкращим чином демонструє не лише еталон революціонера М. Хвильового, а й принципову різницю між ідеями Ф. Ніцше та бездарними спробами їхнього втілення у тоталітарних державах. Німецький філософ проголошує смерть людини заради надлюдини, тобто перемогу лю-

диною свого недосконалого начала, проявлення в ній «божественної» суті. Тоді ж як у сталінському Радянському Союзі та фашистській Німеччині людина приречена на смерть заради ідеальної держави – ілюзорного абсурдного поняття, не пов'язаного з долею кожного конкретного індивіду.

Смерть людини у Ф. Ніцше – це духовне переродження, що звільняє від мертвих догм; у творах М. Хвильового як письменника, що зумів геніально вловити суть ідеологічних трансформацій своєї епохи, «смерть людини» постає як фізична загибель «шкідливих» елементів заради утвердження системи – машини, до якої людина може служити лише додатком. Усвідомлення цієї істини є найбільш важким етапом становлення його революціонера, що до кінця повірив у, як виявилось, фальшиві ідеали і послідовно знищував старий світ у всіх виявах; його переходу до категорії «зайвих людей» у новій реальності чи, правильніше сказати, надто раннього «касандрівського» прозріння.

Щоб зрозуміти потребу абсолютного зла, яку проголошують герої письменника, потрібно враховувати ще одне метафізичне поняття, що присутнє в творчості М. Хвильового, – поняття абсолютної порожнечі. Революціонер автора вважає, що «загірна даль» як синонім певного ідеалу неможлива для людства в його сучасному стані: жодна еволюція чи навіть революція, що намагатиметься досягти позитивних змін шляхом реорганізації наперед недосконалих елементів буття приречена на провал. Тому, на його думку, необхідно не просто змінити, а знищити старий світ у всіх добрих і злих його виявах і на місці порожнечі, що виникне після цього, розпочати будівництво «загірної далі».

Приблизно таку концепцію революційної боротьби було викладено в «Катехізисі революціонера» Бакуніна та Нечаєва, з яким М. Хвильовий мав бути знайомий. «...Під революцією громада розуміє не регламентований рух за західним класичним зразком – рух, який завжди зупинявся з повагою перед власністю і перед традиціями суспільних порядків так званої цивілізації та моралі... Рятівною для народу може бути тільки та революція, яка знищить докорінно всяку державність... всі державні традиції, порядки і класи в Росії». [8:230] Автори цього документу були ідеологічними наставниками «Народної волі» – організації, що 1 березня 1881 року здійснила успішний замах на російського царя Олександра II. Одну з активних учасниць цього руху С. Перовську згадує Аглая

з «Вальдшнепів» у своєму монолозі-самохарактеристиці:

Росте десь, в якомусь, скажемо, «вузі» дівчина... Від природи її покликано до кипучої діяльності – не тієї, що комсомольць у пустопорожнє... якоюсь нудною доповіддю чи то «собачим завулком», а тієї, що, скажемо, Перовська [9].

Очевидно, що персонажі-революціонери М. Хвильового вважають себе продовжувачами справи народоволівців і трактують їхню діяльність як позитивну, що цілком зрозуміло в тогочасних умовах. І для перших, і для других шлях до «щастя народу» неодмінно пролягає через убивство – царя, матері, міщанина, що не вніс контрибуцію, дитини, яка випадково опинилася на місці розправи (разом з імператором Олександром II під час теракту загинуло двоє його охоронців і хлопчик, що проходив поблизу) [6]. Убивство для них не лише насильницький акт усунення тих, хто заважає «прогресові», це знищення совісті, моральності, співчуття як понять. Саме тому убивства, які згадуються в творах М. Хвильового, вражають своєю безглуздістю, практичною непотрібністю для революційної справи, а жертви розстрілів – часто невинні люди.

Відповідь на питання, хто і яким чином буде створювати ідеальний світ, і для терористів XIX ст., і для бунтарів століття XX, залишається неясною і навіть непотрібною, хоч, власне, саме у цьому і полягає основне виправдання їхніх діянь. Своє завдання і обов'язок перед грядущими поколіннями революціонери вбачають в нещадній руйнації – досягненні стану абсолютного, нестерпного зла в нинішньому порядку і повної порожнечі як плацдарму для майбутнього будівництва ідеальних країн: «№ 24 Громада не має наміру нав'язувати народу якусь організацію зверху. Майбутня організація без сумніву виробиться із народного руху і життя. Але це – справа майбутніх поколінь. Наша справа – пристрасне, повне, повсюдне і безжальне руйнування» [8:231].

У творчості М. Хвильового уявлення про «загірну комуну» як реально досяжне явище присутнє принаймні в двох варіантах, хоча обидва не можуть задовольнити ні читача, ні самого письменника. М. Хвильовий у «Арабесках» описує свою ідеальну країну, однак цей опис більше схожий на антиутопічну самопародію. Його розділено на три частини: характеристика локусу «загірної комуні» – «тихий азійський город»; визначення духовних пріоритетів суспільства майбутнього

Тоді підуть тисячі горожан на площу м'ятежної комуні, а потім підуть карнава-

лом на аеродром... до цирку, на футбольне поле, в спортивні клуби. І були ще клуби ділового будня і клуби наук [10:215];

та екзистенція окремої особистості в цьому «ідеальному» світі

І душевна дисгармонія буде тоді легенький вир під водяними ліліями... [10:215].

Іншими словами, в горді майбутнього процвітає масова культура – «цирк», духовні потреби є неов'язковим додатком до тілесних, філософські роздуми про суть буття замінені матеріально вираженим «прогресом». Чи міг М. Хвильовий дійсно вважати метою усіх жертв і «дитячих сліз» революції таку іграшкову «гармонію», в якій йому першому не знайшлося б місця як представникові «нудоти декадансу»? Навряд чи.

Більш близьке, на наш погляд, до уявлень самого письменника визначення «далі» можна спостерігати в «Сентиментальній історії». У цьому тексті «даль» є синонімом емпіричного вияву абсолюту та статичної ціннісної орієнтації, які Б'янка намагається шукати в коханні, громадській роботі, релігії, однак результати цих пошуків, як ми знаємо, глибоко трагічні. Таким чином, уявлення революціонера М. Хвильового про ідеальну країну, що виникне після зла і порожнечі, не має жодної конкретики, власне, як і будь-які уявлення про абсолютне благо в історії людства.

Якщо розглядати глибинні смисли творчості М. Хвильового, то важко не помітити, що й ідея абсолютного зла, абсолютної руйнації, й ідея абсолютного добра – «загірної комуни» постають в його прозі не більше як міражами – ілюзіями останніх романтиків, що не можуть змиритися з протиріччями буття. Людина М. Хвильового в авторському розумінні апріорі не може звільнитися від двох протилежних метафізичних начал, що складають її сутність. Саме тому Я усе-таки

відчуває потребу ховати від гільйотини «один кінець своєї душі», а його продовження – Дмитрій Карамазов вбачає у будь-якому «шкідливому» ближньому, що його, на думку героя, необхідно знищити, Богоматір. Саме тому Б'янка не може вберегти своєї чистоти в розбещеному місті, а горбун Альоша з «Лілюлі» бунтує проти нав'язаної йому недосконалим тілом духовної ролі Христа. Особистість в прозі письменника – це арена для боротьби протилежних начал, що забезпечує образу, створеному М. Хвильовим, актуальність до сьогодні. Усі його персонажі, що мають абсолютні характеристики (Марія, мати, доктор Тагабат, Карно та ін.), можна сприймати лише як персоніфікацію певних, добрих чи злих, людських начал, опосередкованим доказом чого є те, що усіх їх підозрюють у несправжності, «фантомності».

Отже, антропологія прози М. Хвильового має розглядатися у нерозривному зв'язку із метафізичною проблематикою, стрижнем якої є два аспекти: по-перше, намагання емпірично пізнати абсолютне добро через абсолютне зло як вияви революційних устремлень героя, та, по-друге, неможливість досягнення цього через незмінно людську сутність особистості, представлені у творчості письменника. Для центрального героя М. Хвильового добро і зло властиве лише в конкретно-емпіричному вияві. Через свою «недосконалу», з його точки зору, природу він не може стати абсолютним ні в першому, ні в другому. Таким чином, акцент революції як акту обов'язкового досягнення певного ідеалу автоматично переноситься із реформації людини, перетворення її на надлюдину, на абстрактне створення надкраїни – системи, що примусить людство жити за визначеними правилами і «бути щасливими». Цей процес може мати лише один наслідок – знищення усього, що стоїть на його шляху.

Література

1. Безхутрий Ю. М. Хвильовий: проблеми інтерпретації / Ю. М. Безхутрий. — Х. : Фоліо, 2003. — 495 с.
2. Вечірко О. Метаморфози душі героїв М. Булгакова, Ф. Кафки, М. Хвильового / О. Вечірко // Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. — Кіровоград, 2005. — Вип. 61. — С. 64—72.
3. Евлампиев И. И. Антропология Достоевского / И. И. Евлампиев // Вече. Альманах русской философии и культуры. — 1997. — Вып. 8. — С. 122—196.
4. Евлампиев И. И. Достоевский и Ницше: на пути к новой метафизике человека / И. И. Евлампиев // Вопросы философии. — 2002. — № 2. — [Электронный ресурс] Режим доступа : http://anthropology.ru/ru/texts/evlampiev/perspm_23.html
5. Літвінова Ю. А. Відображення духовної деградації суспільства в символіці метаморфізму новел М. Хвильового та Ф. Кафки / Ю. А. Літвінова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Лінгвістика і літературознавство. — 2008. — Вип. 15. — С. 321—330.

6. Ляшенко Л. М. Царь-Освободитель. Жизнь и деяния Александра II / Л. М. Ляшенко. — М. : Владос, 1994. — 240 с.
7. Ніцше Ф. Так казав Заратустра [Електронний ресурс] / Ф. Ніцше. — Режим доступу : <http://ukrcenter.com/Література/Фрідріх-Ніцше/24907/Так-казавЗаратустра>.
8. Соколов Б. Расшифрованный Достоевский. Тайны романов о Христе. Преступление и наказание. Идиот. Бесы. Братья Карамазовы / Б. Соколов. — М. : Яуза, Эксмо, 2007. — 512 с.
9. Хвильовий М. Вальдшнепи [Електронний ресурс] / М. Хвильовий. — Режим доступу : http://bookz.ru/authors/hvil_ovii-m/valdshne/1-valdshne.html.
10. Хвильовий М. Сині етюди. / М. Хвильовий. — К. : Радянський письменник, 1989. — 421 с.
11. Цюп'як І. К. Ідеал «Громадської людини» в романах «Сонячна машина» В. Винниченка і «Вальдшнепи» М. Хвильового / І. К. Цюп'як // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. — Серія Філол. науки. — 2000. — Вип. 27. — С. 193—197.
12. Шевченко С. Щастя на багнетах? : людина і революція в оповіданні М. Хвильового «Я (Романтика)» / С. Шевченко // Світло. — 1999. — № 1. — С. 10-13.
13. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / А. Шопенгауэр — Мн. : ООО «Попурри», 1999. — 832 с.